

Balogh Elemér¹

A középkori egyház hatékony büntetőjogi szankciója: az *interdictum*

A szentszéki jogszolgáltatás kezdettől meglévő súlyos fogyatékosága volt az a tény, hogy a végrehajtás felett az egyháznak már többnyire nem volt közvetlen hatalma. Ez a körülmény is szerepet játszott a perek elhúzódtásában és még inkább abban, hogy a bíróság minden lehetséges módon igyekezett a felek között egyezséget létrehozni, ami a feleknek is érdekében állt, hiszen a pernyertes sem érte el célját egy pusztán erősebb jogát bizonyító ítéletlevéllel, inkább törekedett ő is a megegyezésre. A fejlődés kezdetén a társadalmi-politikai viszonyok függvényeként még központi tényező a *compositio*, tehát a vagyoni eszközökkel való „kompromisszumtalálás”.² Az alábbiakban két, a középkorban századokon át egyházszervezetileg szomszédosnak mondható ország, Bajorország és Magyarország történetéből vett példákon keresztül jellemzem az ítéletek végrehajtását biztosítani hivatott intézkedések, kiemelten az *interdictum* intézményét.

Az egyházi ítéletek végrehajtása

A római *Curia* a pápai küldött bírák intézményének létrehozásával szinte párhuzamosan törekedett a végrehajtás felett is ellenőrzést kialakítani, s e célból egyházi tisztségviselőket (*executores*) bízott meg. A 13. századtól tetten érhető püspöki gyakorlat is ezt utánozta. A püspökök a végrehajtás eléggé hálátlan és vesződéses feladatát szívesen delegálták. A megbízottak elnevezése változatos volt,

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jогtörténeti Tanszék. Kapcsolat: baloghe@juris.u-szeged.hu.

² A formulával utalni szeretnék a régi német joggyakorlat jellemző intézményére, a „jogtalálásra” (*Rechtsfindung*), amely fogalom a magyar jogi terminológiában nem volt ismert. A nagyon beszédes kifejezés arra utalt, hogy a német bíró kereste, majd „megtalálta” azt a jogot, amelyet alkalmaznia kellett. Ez a mozzanat természetesen lényegében minden jogalkalmazói módszernek része, de a német jogi nyelvezet önálló fogalmat is alkotott rá: „A középkorban ugyanis [...] a bíró nem csupán alkalmazta a már meglévő jogot, hanem az esetből mintegy »kihozta«, »megtalálta« a jogot (*Rechtsfindung*).” Ruzsoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011. 20.

és a konkrét feladat természetéhez igazodott. A passauai püspök VI. Lipót osztrák herceg és számos nemes jelenlétében 1230-ban lemondott egy meghatározott tizedigényéről a garsteni apát javára (elismerve követelésének jogosságát), ami egy bírósági döntéssel ért fel. A végrehajtással a püspök St. Florian prépostját, az ennsi dékánt, egy grünburgi miniszterialist és saját miniszterialistát, Ulrich von Lonsdorft bízta meg.³ A végrehajtás lényege tehát abban állt, hogy a megbízottaknak a helyszínen tájékozódva alaposan fel kellett tárniuk minden részletet, és lehetőségeik szerint segíteniük kellett a bírói határozat teljesülését.

Gyakran nem is kifejezett bírósági ítélet foganatosítása volt a feladatuk. A passauai dómdékán például egy ízben a püspök tudtára adta (1255), hogy az egyébként Kremsmünster kolostorához tartozó Weißkirchen és Vorchdorf plébániák régóta megüresedtek, az ekként lekötetlen *collatio* pedig a püspökököt illelné meg. A főpap rögtön kiküldött három passauai kanonistát, „ut, si esset ita, ecclesias ipsas decano conferent eidem”.⁴ Hasonló módon járt el a püspök, ha kolostorok újfajta jogosítványokkal lettek fölruházva, és szükség mutatkozott a jogvédelemre, de legalább a bevezetésre (*introductio*).⁵ Ugyanez történt újonnan kinevezett plébánosok esetében, amikor rendszerint a szomszédos plébánosok kapták a püspöki megbízást. A püspöki végrehajtók akadályokba ütközve (szintén pápai mintára) belátásuk és szükség szerint alkalmazhattak egyházi szankciókat.

A pápai delegált bírák gyakran nem maguk, hanem az e célra kinevezett végrehajtók segítségével gondoskodtak az ítéletek végrehajtásáról. Többnyire tekintélyes helyi prelátust vagy más klerikust bízta meg e gyakran igen kellemtelen feladat ellátásával, mint például a pernyertes birtokba iktatásával vagy makacsság miatt hozott kiközösítő ítélet kihirdetésével. Ha munkájukban akadályozták, jogukban állt maguknak is kiközösítést kimondani.⁶ E feladat

³ A parancslévél szövegszerűen: „[...] dedit [...] in mandatis, quatinus ad loca illa, de quibus questio inciderat, pariter accedentes, diligenter [investigaremus] et quod iniuste fuisset presumptum, [revocaremus]. Nos igitur iniunctum nobis mandatum fideliter exequentes, ad loca supra dicta pariter accessimus atque diligentia, qua potuimus, subtiliter inquirentes, evidenter invenimus [etc.]” *Urkunden-Buch des Landes ob der Enns* (UBLOE) 2 694 Nr. 486; 3 33 Nr. 30.

⁴ UBLOE 3 566 Nr. 4. Az effajta megbízások mindig feltételes módon íródtak: „si esset ita”, gyakran megtámadták ugyanis ezeket az eljárásokat, és önálló perek keletkeztek. Vö. Geoffrey Barraclough: *The executor of papal provisions in the canonical theory of the thirteenth and fourteenth centuries. Acta Congressus Iuridici Internationalis*, 3. (1934), 141.

⁵ Wernhard passauai püspök a St. Florian-apátságához inkorporálta St. Michael/Wachau plébániáját (1303), s a kremsi dékánt bízta meg a végrehajtással: „dilectioni vestre committimus, quantinus eundem dominum prepositum de sancto Floriano in possessionem sepe dicte ecclesie sancti Michaelis sollempnitates servaturi debitas inducat is ipsumque defendatis inductum auctoritate nostra censura ecclesiastica mediante.” UBLOE 4 451 Nr. 486.

⁶ Pápai küldött bírák egy St. Georgen/Herzogenburg és a reidlingi miniszterialisok közötti perben (1222) írták a St. Pölten-i prépostnak: „Auctoritate ergo eius, cuius vice fungimur, districtie vobis mandamus, quatenus prefatum prepositum [St. Georgen] in possessionem rei sibi adiudicate

ellátására maguk a peres felek jelölhettek meg konkrét személyeket (általában klerikusokat), akik aztán büntetés terhe alatt kötelesek voltak a bírói parancs szerint eljárni.⁷

Mégsem lehet azt mondani, hogy az egyház ne rendelkezett volna semmiféle kényszerítő eszközzel, amelynek révén érvényt tudott szerezni akaratának. A sajátosan egyházi szankciók nagyon is hatékonyak voltak, igaz, főleg azokban a századokban, amikor a társadalmi közmeggyőződés még fenntartások nélkül elfogadta az egyház mindenható szerepét és az általa közvetített értékeket. A leggyakrabban alkalmazott egyházi büntetések (*censurae*) három fő formája különböztethető meg: a kiközösítés (*excommunicatio*), az *interdictum* és az egyháziakkal szemben alkalmazható *suspensio* és *degradatio*. Ezek közül alkalmazásának gyakoriságát tekintve messze kiemelkedik a kiközösítés, amelynek kilátásba helyezése a középkor végén a bírói ítéletekben és a legkülönbözőbb jogügyletekben is már formulaszerűvé vált: „committimus et sub excommunicationis pena mandamus.”

A salzburgi *officialatus* világi és egyházi jellegű büntetéseket egyaránt alkalmazott, aminek az volt az oka, hogy a salzburgi érsek tartományúr is volt egyben. Az első számú büntetés rendszerint egyházi volt, ezt támogatta (szükség esetén) a világi szankció. Ha az időleges hatályú, valamely feltétel bekövetkeztét elősegíteni hivatott szankció célt ért, sor kerülhetett a feloldozásra (*absolutio*). Ez kifejezett bírói aktus volt, csak *in periculo mortis* oldozhatott fel bármely pap egyházi büntetés alól. A salzburgi *consistorium* tevékenységének is fontos részét képezte a feloldozás; egy házassági perben kiközösített személyt szegénysége okán szabadított meg Johann Pramer *officialis*. A feloldozást tartalmazó bírósági oklevelekre mindig a nagypecsét került, és nyilvánosan hirdették ki őket.

inducatis, calculum nostre sententie exsequentes et sententiam excommunicationis in iam dictos M. et G. filiam eius eorumque complices rationabiliter latam in ecclesia Traisenburc et Herzogenburc eorum capellis publice denuntietis.” AÖG 9 (1853) 286. Nr. 30.

⁷ A Heiligenkreuz kolostora és Werner von Ofen „lovagpolgár” (*Ritterbürger*) perében (1237) pápai küldött bíróként eljáró bécsi skót apát és a klosterneuburgi prépost írta a végrehajtással megbízott plébánosnak: „si mandatum nostrum non fuerit executurus (sic!) vos ab officio et beneficio suspendemus.” (Fontes Rerum Austriacarum II 11 304, Nr. 5, XVIII.) Vö. Paul Hinschius: *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*. Graz, Forgotten Books, 1959, I. 189, a 4–6. jegyzetekkel. Mint oly gyakran, az előbbi esetben is a megbízott ofeni (N.B. nem Budáról van szó!) plébános nagyon szeretett volna a terhes feladat alól szabadulni, ezért időnyerés céljából azt hozta fel, hogy a delegált bírák pápai megbízatásának jogszerűsége felől kételyei támadtak. Ezt jogszerűen, a kánonjogra való hivatkozással tehette. Vö. Tancred: *Ordo iudiciarius*, pars 4, tit. 4, § 2: „Et ordinarius tenetur eam (se. sententiam) exsequi ad mandatum iudicis delegati, etiamsi sciat eam contra ius litigatoris latam [...] et hoc, cum certus est de mandato sedis apostolice.”

Az *interdictum*

Ez a büntetés 1100. körül alakult ki, voltaképpen a kiközösítés egy speciális fajtája volt (*publica excommunicatio*). Az *interdictum* kiszabása püspöki/érseki előjog volt, az egyházmegyei bíró, az *officialis* vagy helynök csak speciális felhatalmazás alapján, (fő)esperes sohasem szabhatta ki. Alkalmazása során két formája jött létre: személyi hatályú *interdictum* (ekkor egy vagy több személy számára tiltották meg a szentmisék látogatását és a szentségekben való részesülést) és területi hatályú *interdictum* (ez esetben egy konkrétan meghatározott területen nem fejthették ki az egyház szentségi tevékenységet).⁸

E szankció kapcsán a kései középkor századaiban már mind markánsabban megfogalmazódott az a kritika, hogy itt kifejezett igazságtalanságról van szó, hiszen a büntetés személy szerint ártatlanok tömegét is érint(het)i. A bázeli egyetemes zsinat (1431) határozatot⁹ hozott arról, hogy ez a súlyos büntetés csak akkor szabható ki, ha tényleg egy egész közösség követi el az alapul szolgáló bűnt – egyesek büntetetei miatt azonban a jövőben mások nem sújthatók vele; a továbbiakban a trentói zsinat határozatai említendőek még.¹⁰

Az egyház a kezdetektől küldetése részének tekintette a társadalom elesettjeinek felkarolását. Idetartoztak státusuknál fogva különösen a szegények, árvák és özvegyek. A klasszikus kánonjogi rendelkezések kifejezetten hangsúlyozták az egyházi bíróságok joghatóságát, pontosabban annak jogalapját (X 2,1,17; X 2,2,1 etc.), főként arra az esetkörre, ha az érintett személyek nem találtak jogsegélyt panaszaikra világi bíróság előtt. Még hűbérjogi ügyekben is kaphattak az egyházi bíróságoktól segítséget (*interdictum unde vi*, X 2,2,15).¹¹

⁸ „Es beinhaltete Versagen der Sakramente und Einstellender gottesdienstlichen Handlungen (*cessatio a divinis*), auch Verweigerung des kirchlichen Begräbnisses (VI 5.11.20) in bestimmten territorien (*interdictum locale generale*), z. B. in Pfarreien oder größeren Gebieten, ja in ganzen Ländern (z. B. Frankreich 1129, 1142, 1198; Schottland 1180; England 1207) oder an gottesdienstlichen Stätten (*interdictum locale particulare*), z. B. in Kirchen, Kapellen, an Altären.” Hartmut Zapp: Interdikt (Stichwort). In *Lexikon des Mittelalters* V. Stuttgart–Weimar, Metzler, 1999. 466–467.

⁹ A zsinat 15. ülésén, 1435. január 22-én hozott *decretum* rendelkezett a könnyű kézzel osztogatott kiközösítések és *interdictumok* elrendelésének szigorúbb feltételeiről. Vö. Erich Meuthen: Basel, Konzil v. (Stichwort). In *Lexikon des Mittelalters* I. 1517.

¹⁰ „Das Konzil von Basel suchte 1435 das Interdikt einzuschränken, während das Tridentinum die Beachtung päpstliche wie bischöfliche Interdikte auch durch Ordensgeistliche nochmals einschärfte (sess. 25 de reg. 12); doch hatte das Interdikt seine Wirksamkeit schon verloren.” Zapp (1999): i. m.

¹¹ Vö. Max Kaser: *Römisches Privatrecht*. 15. Aufl. München, C. H. Beck, 1989. 21 II 2a, III 1a.

Bajor egyházmegyéek

A magyar történelem korai századaiban országunk nyugatról a passauai püspökséggel, illetve a salzburgi érseki tartománnyal volt határos.¹² Ezért nem tanulság nélkül való az ottani gyakorlatból vett példák szemlélése.

Ezt a nagyon súlyos büntetést akár egész országra is ki lehetett mondani: a salzburgi érsek falvait megtámadó és súlyosan károsító Albrecht osztrák herceget IV. Miklós pápa 1289. augusztus 23-án kiközösítette, országaira pedig *interdictumot* mondott ki. Egy másik esetben III. Frigyes salzburgi érsek vetette 1320 és 1330 között e tilalom alá Marburg városát, s hogy a lakosok a szomszéd helységekbe ne mehessenek szentmisékre, azok plébánosait is felszólította, hogy zárják ki a templomból a marburgiakat. Amikor 1322-ben Henrik és Ottó bajor hercegek különadót (*Klauensteuer*) vetettek ki a salzburgi, freisingi, regensburgi, passauai és a chiemseei egyházmegyékre, az érsek kiközösítette őket, tartományait pedig *interdictum* alá vetette.¹³

Interdictum a magyarországi gyakorlatban

A középkori egyház által alkalmazott talán legsúlyosabb, gyakran tömegeket érintő szankció hazánkat sem kerülte el. A legismertebb példák a 13. századba visznek, jelesen az Aranybulla kiadását (1222) környező, elbizonytalanodott országos viszonyok idejébe. Ismert, hogy II. András pazarló és szinte mértéktelen birtokadományozásai, s nem utolsósorban az egyik keresztes hadjáratban való részvétele idején való távolléte (1217/18) valóságos anarchiához vezetett. Jól ismert tény, hogy az Aranybulla (1222) megerősített változatában az ellenállási jog helyére már egyházi szankciók kerültek, s ennek nyomán került sor Róbert esztergomi érsek részéről az egész országot *interdictum* alá vető határozat kihirdetésére, amely alól a feloldozást a királynak Rómától kellett kérnie.¹⁴ Az úgynevezett beregi egyezségben (1233) a pápai legátus, Jakab prenestei

¹² Fontos egyháztörténeti adalék, hogy Bécs 1469-ben emelkedett önálló püspökség rangjára, és csak jóval később (1722) szerezte meg az érsekséget. Lásd részletesebben: Rudolf Zinnhobler: Geistliche Gerichtsbarkeit und organisatorischer Aufbau im ehemaligen Großbistum Passau. In *Theologisch-praktische Quartalschrift*, 117. (1969), 152–155.

¹³ Az említett bajor hercegek minden ló után 20, minden marha után 15, juh, kecske és disznó után pedig 4 regensburgi pfenniget követeltek, a kolostorokban és plébániákon található jószágok kivételével. Lásd részletesebben Hans Paarhammer: *Rechtsprechung und Verwaltung des Salzburger Offizialates. 1300–1569*. (Dissertationes der Universität Salzburg 8). Wien, VWGÖ, 1977. 132.

¹⁴ II. András panaszlevelében írja, hogy az esztergomi érsek Magyarországot tilalom (*interdictum*) alá vetette, az ő familiárisait pedig kiközösítéssel sújtotta. Vö. Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romae, Typis Vaticanis, 1859. 104.

püspök mindenekelőtt a klérus anyagi jogait biztosította, s ennek részeként kikényszerített egy nagy összegű, sóban teljesítendő ígéretet. Miután ez a váromány nem teljesült, a király tanácsadóit kiközösítették,¹⁵ az ország lakosságát pedig újra *interdictum* alá vetették. A tilalom feloldására a királynak újabb szentföldi hadjárat indítására vonatkozó ígéretet kellett tennie, ám ennek teljesítését halála megakadályozta.

Egy további példa az Árpád-kor végének zavaros időszakát idézi. Hadd adjam át a szót a téma kiváló kutatójának: „IV. László (1272–1290) árnyékuralma alatt állam és egyház között nyílt kenyértörésre került sor. Míg az országban anarchia tombolt, az ifjú uralkodó hatalmát a röviddel azelőtt bevándorolt kunokra igyekezett építeni, akik pogány szokásoknak hódoló nomádokként az ország népének és az egyház intézményeinek egyaránt súlyos károkat okoztak. Ismét egy *legatus*ra, Fülöp fermói püspökre várt a feladat, hogy a magyar egyház megingott tekintélyét helyreállítsa és jogaiba visszahelyezze. Bár a király ígéretet tett a kunok megtérítésére, továbbá az alattvalók jogainak és az egyház privilégiumainak megtartalmazására, ígéreteit azonban nem sokáig tartotta meg. A budai zsinat (1279) ellen hozott intézkedései egyházi büntetéseket vontak maguk után; a *legatus* egyházi büntetéssel sújtotta a királyt, az országot pedig *interdictum* alá vetette.¹⁶ A király a pápai követet elfogatta, egyúttal fellebbezett az ítélet ellen a pápához. Csak IV. Honorius pápa energikus fellépése készítette jobb belátásra.”¹⁷ Az eset azt is példázza, hogy az egyházi büntetések alkalmazása drámai szakítópróbái voltak állam és egyház kapcsolatának, egyben indikátorok az egyházi szankciók hatékonyságára nézve.

Az *interdictum* eszközhöz, amely legegyszerűbb megközelítésben egyfajta kollektív büntetés volt, gyakran folyamodtak abból a célból, hogy valamely jogtalan magatartás megszüntetését siertessék. Ez történt a kiközösítés esetében is, s a kettőt olykor együttesen is alkalmazták. Így Timót zágrábi püspök Miklós

¹⁵ A király kiközösítése valószínűleg azért maradt el, mert a pápa (IX. Gergely) kifejezetten meghagyta legátusának (1233. augusztus 12.), hogy a királyt és fiait ne sújtsa e büntetéssel. Vö. Theiner (1859): i. m. 116.

¹⁶ „IV. László már a zsinati előkészületek idején szembeszegült a legátussal, megtiltván a budaiaknak az egyházi összejövetel befogadását. A város azonban nem mert újat húzni a papsággal. A király engedetlenségét megelégtelő fermói püspök október elején kimondta az interdictumot az országra és a királyra. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a kunok és a papság után most már világi híveinek többsége is elpártolt a 17 éves uralkodó mellől. Kényszerhelyzetében nem volt más választása, mint a megalázkodás a legátus előtt, ám e lépés sem nyitott kiutat a csapdából.” Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, Pannonica, 2000. 166–167.

¹⁷ Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Budapest, Püski, 1997. Tom. LI, Fasc. 1, 629. Vö. Popovits István: *A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1944. 46–47.

bánt és Henrik *comest* hatalmaskodásaik miatt kiközösítette (1281. április 12.), birtokaikat pedig *interdictum* alá vetette.¹⁸

Az *interdictum* intézményét általánosabb értelemben mint különböző tilalmak gyűjtőfogalmát is használták: az egri püspök helynöke, Pemenusy (*dictus*) András mester egri kanonok, *vicarius generalis in spiritalibus* által delegált hatáskörben eljárva rendelték el ezt a büntetést István és János plébánosok Kallo-i Demeter fiai: János és Szaniszló ellen (jobbágyaikkal együtt), mivel vonakodtak Vasuary-i Tamás fia Fekex (Fekes) (*dictus*) Miklósnak kifizetni az anyja, Erzsébet leánynegyede címén megillető részt, a bírságokkal.¹⁹ Egerben az országos gyakorlatnál talán valamivel sűrűbben alkalmazhatták ezt a súlyos egyházi szankciót, mert vannak adatok arra nézve, hogy a király lépett fel a mértéktelenül alkalmazott *interdictum* elrendelése ellen. Zsigmond több alkalommal is megtiltotta István egri püspöknek, hogy az eperjesieket jelentéktelen ügyek miatt (például komló utáni tizedszedés) tilalom alá vesse.²⁰ Ugyanő a pozsonyi káptalanhoz intézett levelében akként rendelkezett, hogy a bécsi származású Herthman Miklóst, a bullások ellen kiadott korábbi rendelete értelmében, ne fogadja el kanonoknak, az általa kimondott *interdictumot* pedig hagyja figyelmen kívül.²¹

Az *interdictum* nyers alkalmazása nem szűkölködött látványosságokban. Ders Márton szlavón vicebán egy oklevelében azt állítja, hogy a zágrábi kanonokok a püspökkel Zágráb városát egyházi tilalom (*interdictum*) alá vetették, s egyebek mellett halottakat ásattak ki.²² Egy közjegyzői oklevél azt is tanúsítja, hogy János zágrábi püspöknek a saját székvárosát *interdictum* alá vető határozatát az esztergomi érsek jelenlétében hirdették ki.²³

A pápák már jóval a bázeli zsinat előtt, a 14. század végén felléptek az *interdictum* szélében való alkalmazása ellen. Hazai vonatkozású az az oklevél, amelyben IX. Bonifác elrendelte (1393. március 19.), hogy VIII. Bonifác pápának azt a parancsát, miszerint pénztartozás miatt tartomány vagy város egyházi tilalom alá nem vethető, Kolozsvárott hirdessék ki.²⁴

¹⁸ Monumenta ecclesiae Striginiensis 1079–1349, disposuit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Dedek, Esztergom, 1874–1924. II. 143; Bónis (1997): i. m. 55 (450).

¹⁹ 1390. május 18. Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Budapest, Akadémiai, 1951. 168–169 (1503. sz.).

²⁰ Mályusz (1951): i. m. 1391. december 4. 252 (2291. sz.), 1392. április 10. 270 (2471. sz.). A királyi rendelkezésnek nem lett sok fogamatja, mert hamarosan meg kellett újítani. Az eperjesi polgárok megismételt panaszára, hogy ti. sehol az országban *decime a vitulis exigerentur*, a király elrendeli az *interdictum* feloldását. Mályusz (1951): i. m. 1396. június 8. 488 (4425. sz.).

²¹ Mályusz (1951): i. m. 1394. május 19. 379 (3435. sz.).

²² Mályusz (1951): i. m. 1397. január 6. 507 (4597. sz.).

²³ Mályusz (1951): i. m. 1397. február 11. 510 (4639. sz.).

²⁴ Mályusz (1951): i. m. 315 (2873. sz.).

Irodalomjegyzék

- Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, Pannonica, 2000.
- Barracclough, Geoffrey: The executor of papal provisions in the canonical theory of the thirteenth and fourteenth centuries. *Acta Congressus Iuridici Internationalis*, 3. (1936), 109–153.
- Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Budapest, Püski, 1997.
- Fontes Rerum Austriacarum*.
- Hinschius, Paul: *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*. Graz, Forgotten Books, 1959.
- Kaser, Max: *Römisches Privatrecht*. 15. Aufl. München, C. H. Beck, 1989.
- Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Budapest, Akadémiai, 1951.
- Paarhammer, Hans: *Rechtsprechung und Verwaltung des Salzburger Offizialates. 1300–1569*. (Dissertationes der Universität Salzburg 8). Wien, VWGÖ, 1977.
- Popovits István: *A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1944.
- Ruszoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011.
- Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romae, Typis Vaticanis, 1859.
- Urkunden-Buch des Landes ob der Enns*.
- Zapp, H.: Interdikt (Stichwort). In *Lexikon des Mittelalters* V. Stuttgart–Weimar, Metzler, 1999.
- Zinnhobler, Rudolf: Geistliche Gerichtsbarkeit und organisatorischer Aufbau im ehemaligen Großbistum Passau. *Theologisch-praktische Quartalschrift*, 117. (1969), 152–155.